

Magyar folyóiratok, nyílt adatok és a globalizált tudományos diskurzus

Vitaindító írás az „Adatnyilvánosság és nyílt tudomány a magyar társadalomtudományban” című vitához

Janky Béla¹

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.16110>

A *Szemle* szerkesztősége a nyílt tudományhoz kapcsolódó három kérdésben indított vitát, és kért fel arra engem is, hogy írjak ezekről rövid véleménycikket. Az első két kérdésre (amely inkább három vagy még több) összevont válaszom röviden a következő:

Az elmúlt másfél évtized tapasztalatai azt mutatják, hogy a társadalomtudományokban hasonló mértékben és módon alkalmazhatóak a nyílt tudomány elvei, mint a természettudományokban. A különböző kutatási területeken megindult tisztulási folyamatok arra utalnak, hogy a társadalomtudományokban is jelentősen hozzájárulnak a fejlődéshez a nyílt tudományhoz kapcsolódó gyakorlatok. A nyílt tudomány mozgalmához köthető leglátványosabb, értékelésem szerint pozitív irányú változások éppen a humán alanyokkal dolgozó szociálpszichológia területén történtek.

Nem arról van szó, hogy bizonyos adatkezelési gyakorlatokkal most hirtelen teljesen megtisztítjuk a tudományt a hibáktól, csalástól, sarlatánságtól, és főleg nem arról, hogy a másodelemzésekkel rengeteg pénzt megtakarítunk. Arról azonban igen – és ez bőven elég számomra a mozgalom támogatásához –, hogy néhány egyszerű eljárás bevezetésével érdemben javítjuk a tudományos munkákban és technikai, társadalmi alkalmazásokban használható tudományos információk megbízhatóságát.

A nyílt tudomány elveinek támogatásához nem kell hinni abban, hogy az adatok nyilvánossága által tökéletesen reprodukálhatóvá és ellenőrizhetővé válnak a tudományos eredmények. Abban sem kell hinni, hogy egy pszichológiai kísérlet eredménye vagy egy terepmunka interpretációja semmisé válik attól, hogy később mások máshogy értékelik az eredményeket. Csak abban kell hinni – és az elmúlt másfél évtized tapasztalatai alapján ebben én hiszek –, hogy a nyilvánosság elegendően sok esetben növeli érdemben a vizsgált jelenségekről való tudásunkat. Több szem többet lát. És kutatás közben mi is nagyobb rendet tartunk, ha tudjuk, hogy később vendégek is rápillanthatnak adatainkra.

Mindezzel együtt nem lehet kizárni, hogy egyes kutatási területeken és bizonyos publikációs terekben a nyilvánosság költségei akár nagyobbak is lehetnek, mint annak adott térben várható haszna. Azt látom például, hogy sok etnográfus kollégám gondolja úgy, hogy a terepmunka-információk teljes nyilvánossága adott esetben több kárt okozhat, mint amennyi hasznot remélhetünk tőle.

Pályám kezdetén, egy lassan harminc éve végzett etnográfiai kutatás során én is megtapasztaltam, hogy fontos következtetéseim alapultak olyan információkra, amelyeket egyik alanyom a mikrofon kikapcsolása (valamint három sör) után osztott meg velem, és amelyeket kutatásvezetőm unszolása ellenére sem voltam hajlandó nyilvánosságra hozni. El tudok képzelni olyan eljárást, amely egy ilyen, bizalmas információkat feldolgozó kutatás prudens dokumentálását és adatai (többségének) újrafelhasználását is biztosítja. Ám a kezdeti vonzódás ellenére nem lettem etnográfus, ezért nem merek érdemben hozzászólni a kvalitatív kutatások nyilvánosságának témájához.

Azonban a szerkesztőség harmadik kérdése is kapcsolódik a fent felvetett költség-haszon problémához. Erre a harmadik kérdésre nincs egyértelmű válaszom, és véleményem szerint érdemes részletesebben tárgyalni.

A kérdés arról szól, hogyha elfogadjuk az adatnyilvánosság szükségességét, akkor azt miért nem alkalmazzuk mindenhol, többek között a magyar nyelvű publikációinkban is. Fő tézisem, hogy a kérdésre adott válasz attól függ, miképpen értelmezzük a magyar publikációk szerepét a kortárs publikációs ökoszisztémában. A hazai publikációkhoz kapcsolódó adatok nyilvánosságára vonatkozó álláspontomat ebből az értelmezésből vezetem le.

Az alábbiakban a magyar publikációk helyének három értelmezését mutatom be. Mindegyik értelmezéshez tartozik egy-egy válasz a szerkesztőség harmadik kérdésére. Az értelmezések közötti választásom határozza meg a kérdésre adott válaszomat. Az alábbiakból ugyanakkor az is következik, hogyha a szerkesztőség másképp értelmezi például a *Szemle* szerepét, mint ahogyan én, akkor az adatnyilvánosságról is más véleményen kell lennie.

1. Egységes nemzetközi tudományos diskurzustér

E szemlélet szerint a magyar folyóiratok is elhelyezhetők a tudományos kérdésekről folyó (formalizált) beszélgetések fórumainak egységes nemzetközi terében. (Ilyen fórumok a konferenciák, könyvek és szakfolyóiratok.) Az egységes diskurzustér fórumai a tudományos tevékenységre gyakorolt befolyásuk, azaz a rájuk irányuló figyelem szempontjából sorba helyezhetők. És a tudományos befolyás jó indikátora a hivatkozásszám (folyóiratok esetében erre alapul az impakt faktor).

Azt tudjuk, hogy a magyar folyóiratok befolyása a bevett hivatkozásalapú indikátorok alapján valahol az egységes nemzetközi rangsorok vége felé helyezkedik el. Egy-egy tudományterületet egységes nemzetközi mércével mérő indikátorok alapján

minimális a befolyásuk a nemzetközi tudományos diskurzusra. Emiatt joggal merülhet fel a kérdés, hogy érdemes-e vállalni az adatnyilvánosság pluszköltségeit a kis befolyású cikkek hitelesítésének céljából. És adott esetben legitim válasz lehet, hogy felesleges túl sok energiát ölni az adatnyilvánosság protokolljaiba (vegyük észre, hogy már magát a magyar nyelvű publikálást is lehet ilyen költségcsökkentő eszköznek tekinteni potenciálisan kisebb befolyású eredmények publikálásához). Arról van szó, az adatnyilvánosság hiánya miatt talán hibák maradnak a számításokban, azonban ennek a jelentősége kicsi, mivel úgyszólván kevesen figyelnek a magyar folyóiratokban megjelent eredményekre.

Látni kell, hogy ez a publikálás más elemeire is igaz lehet. Például a szintén költséges bírálati rendszerre vagy a formai követelményekre. De ha eddig eljutottunk, fel lehet azt a kérdést is tenni, hogy magukra a magyar nyelvű folyóiratokra szükség van-e ilyen csekély nemzetközi tudományos hatás mellett. Ma is legkiválóbb kutatóink ülnek a magyar nyelvű folyóiratok szerkesztőségében. Megéri az a rengeteg idő, amit ők csekély hatású tudományos eredmények gondozásával töltenek? Ehelyett lehetne javasolni, hogy a rangos folyóiratokból kiszorult vagy eleve magyar nyelven megírt tanulmányokat preprint szerverekre töltsék fel szerzőik. Tehát ha hiszünk az egységes nemzetközi diskurzustér modelljében, akkor nem biztos, hogy érdemes vesződni részletes adat- és elemzési dokumentációkkal. Viszont ebben az értelmezésben folyóirat-szerkesztéssel sem biztos, hogy érdemes vesződni Magyarországon.

2. Egységes diskurzustér, monitoring funkcióval

Ma már kevesen gondolhatják komolyan, hogy a fenti tiszta tudománykommunikációs modell írja le a tudományos fórumok működésének erőterét. Ugyanis az utóbbi pár évtizedben egyre nagyobb súllyal használják fel a tudományos fórumokon szerzett hozzászólási jogot mint teljesítményindikátort kutatók és tudományos intézetek teljesítményértékelésében. Ma már Magyarországon is nagyon nagy súlyt képviselnek a publikációs indikátorok – a társadalomtudományos teljesítmények megítélésében is. A folyóiratrendszer monitoring funkciója pluszértelmet adhat a magyar folyóiratok létezésének, amennyiben segíti, hogy minden egyes tudományos eredményt el lehessen helyezni egy képzeletbeli ranglétrán (az előző pontban említett preprint szerverek ezt a funkciót nem tudják betölteni). Ebben az értelmezésben a nemzeti nyelvű folyóiratok egyfajta harmadosztályt képviselnek a tudományos kutatók bajnokságában – vagy inkább megyei bajnokságot, hogy a lokalizáltságnak is meglegyen az analógiája. Ebben az értelmezésben az adatnyilvánossági követelmények keresletkínálat függvényei, azaz a jól dokumentált elemzés előnyt jelenthet a publikálásnál, de nem követelmény (ahogy a falusi focicsapat edzője is kívánatosnak tarthatja a heti öt edzést a versenysporthoz, de megfelelő számú ügyes és sok szabadidővel rendelkező helyi lakos híján ezt nem tudja megkövetelni). A beérkező cikkek rangsorolása után derül ki, hogy milyen arányban jelennek meg jól dokumentált cikkek a folyóiratban.

3. Klaszteresedett és közvetítő funkcióval is rendelkező diszkussziós tér

Klaszteresedés. Egy harmadik – meggyőződésem szerint a magyar folyóiratok potenciális funkcióját legjobban leíró – megközelítés alapján ugyanakkor komoly értéke lehet a nemzeti szintű tudományos diskurzusok fórumainak. Ugyanis a társadalomtudományokban számos tudományos kérdés térben lokalizált. (És számos nem!) Ennek következményeként sok kérdéstről térben közeli, gyakran egy nyelven beszélő kutatók kommunikálnak egymással. Ez felértékeli a nemzeti tudományos fórumokat. A sok és sokféle fórum létezésének értelme ugyanis az információk strukturálása, könnyítve az egyes kutatók számára releváns információk megtalálását. És lokális kutatók lokális kérdésekről való beszélgetésének plauzibilis fórumai lehetnek a lokális folyóiratok.

A társadalomtudományi diszkusszió ilyen klaszteresedése átértékeli a nemzeti folyóiratok alacsony tudánymetriai mutatóit is. Pontosabban megkérdőjelezi az egységes diszkussziós tér modellje alapján felállított univerzális rangsorok érvényességét. Ez a fajta átértékelés némileg hasonló a különböző tudományterületek eltérő publikálási gyakorlatának elismeréséhez a tudánymetriai értékelésben. Emlékezzünk arra, hogy a hazai és a jellemző nemzetközi tudományértékelési gyakorlatban sokáig az ISI univerzális impakt faktor mutatóját használták, és később tértek át a tudományterületi relatív rangsorok alapján gyártott mutató alkalmazására (Scimago Q1–Q4).

Tegyük fel például, hogy egy magyar kormányzati ágens célja bizonyos magyar morbiditási mutatók területi egyenlőtlenségeinek jobb megértése későbbi kormányzati intézkedések támogatása céljából. Az ágens ehhez a problémához kapcsolódó legkiválóbb hazai szakembereket akarja ilyen irányú kutatásokban támogatni. Ehhez nem a legjobb stratégia, ha egységes tudánymetriai mérce szerint választja ki a támogatni kívánt kutatókat, epidemiológusoktól falukutató etnográfusokig. Ugyanis például rákkal, cukorbetegséggel stb. az egész világon nagyon sokan foglalkoznak, és sok apró eredmény által gyarapszik e betegségekről való tudásunk. Azaz egy jó magyar orvoskutató apró hozzájárulását sok más apró hozzászólásban említik a világban, megnövelve e kutató hivatkozásainak a számát (és a hozzászólását közlő folyóirat impakt faktorát). Ezzel szemben a magyar településszerkezet és a hozzá tartozó társadalmi jelenségek számos, leginkább Közép-Európa-specifikus sajátossággal bírnak. Továbbá, a speciális településszerkezethez kapcsolódó társadalmi problémák megértésében nagy szerepe van olyan etnográfiai kutatásoknak, amelyek eredményeit rendszerint hosszabb publikációkban közlik, ahol egyszerre sok új eredményt mutatnak be. Tehát egy jó magyar falukutató hosszú idő alatt elkészülő, sok eredményt tartalmazó tanulmányát jellemzően inkább csak más magyar vagy közép-európai kutatók hivatkozzák, szintén hosszú idő alatt megírt, egyszerre sok eredményt tartalmazó nagyobb lélegzetű publikációkban. A tudományos diszkussziós terek különbségeinek figyelmen kívül hagyása emiatt torzítja az alkalmazott tudánymetriai mutatókat, amelyek torzítatlan formájukban is csak zajos indikátorai a társadalmi problémán enyhíteni kívánó ágens számára fontos kutatói, szakértői készségeknek.

Ha képzeletben létrehozzuk a lokális problémákra fókuszáló folyóiratok Q1–Q4 besorolását, akkor az előző pontban említett falusi kis focicsapatunk rögtön a profi ligában találja magát.² Az egységes diszkussziós tér modelljére alapozott tudományometriai mutatók nem mutatják az itt megjelenő tanulmányok valós potenciális hatását, és így a szerkesztők felelősségét az eredmények ellenőrizhetőségében. A nagy helyi jelentőségű szakmai kiadványoknak ugyanolyan komolyan kell venniük az eredmények ellenőrizhetőségét, mint az univerzális(abb) (és nagy nyugati társadalmakban aktuális) kérdésekkel foglalkozó Q1–Q2 folyóiratoknak, mert az itthon publikáló falukutató etnográfus kutatási eredménye potenciálisan ugyanolyan fontos a fenti morbiditáskutatási projekt szempontjából, mint a (ma már) szigorú sztenderdek szerint Q1-ben publikáló orvos-kutatóé vagy epidemiológusé.

A fenti érveléssel kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy mit tud tenni egy magyar lap szerkesztősége akkor, ha a tudományfinanszírozás nem veszi figyelembe ezt a klaszteresedési tendenciát. Ekkor a tudományértékelés ösztönzői tolják az egységes nemzetközi diszkussziós tér – a partikuláris tematika miatt kevésbé befolyásos – disszeminációs fórumaira a helyileg fontos tanulmányokat. Ha a helyileg fontos tudományos eredményeket elérő potenciális szerzők nem tekintik releváns fórumnak a helyi folyóiratokat, akkor nem is tudnak relevánssá válni. És akkor a magyar folyóirat a 2. pontban bemutatott modell szerinti pozícióban ragad. Ha egy-egy fontos eredményt közölnek itt (ellenőrizhető adatok és eljárások alapján), arra sem fognak figyelni. Továbbá a lapot fontosnak tartó szerzők nem fogják megkapni a legközelebbi kutatási támogatást, ha a helyi magyar nyelvű folyóiratban publikálnak Scimago-rangsorolású helyett.

Az egyik válasz a természete szerint klaszteresedő tudományos diszkussziós tér és az egyszerűbb modelleket alkalmazó tudományfinanszírozás ellentmondására angol nyelvű helyi folyóiratok létesítése. Ezek – például a regionális fókusz némi tágításával – beilleszthetők a tudományometriai mutatók által figyelembe vett fő diszkussziós térbe. Vannak sikeres kísérletek a hazai társadalomtudományban (Intersections, CJSSP, korábban az Acta Oeconomica). És e kísérletek sikeressége ismét felveti az 1. pontban felmerült kérdést: mi értelme a magyar nyelvű társadalomtudományi szakfolyóiratoknak? Eddig – a 2. pontban tárgyalt megközelítés alapján – csak az a válaszuk, hogy azért kellene, hogy megfelelő bírálat és szöveggondozás után, minősített (még ha alacsonyra minősített is) helyen jelenjenek meg azok a cikkek, amelyek nem kerültek be az Intersectionsbe (vagy szerzőik eleve meg sem próbálták ott publikálni).

Jelen hozzászólás kereteit – valójában saját ismereteim kereteit – túlfeszítené annak tárgyalása, hogy az anyanyelv használata milyen típusú gondolkodási folyamatokban járhat előnyvel, milyen típusú tanulmányok írásának lehet része a problémáról való gondolkodás maga – illetve milyen esetekben választható teljesen szét a problémamegoldás és írás. Lehet, hogy a fordítógépek jelenlegi képességei, várható

2 Itt csikorgóssá válik az analógia, mert nyilván nehéz elképzelni olyat, hogy, mondjuk, egy kétezer fős falunak első osztályú csapata legyen, stadionnal, milliós fizetésű idegenlégiókkal, akadémiával stb.

további fejlődése jelentősen le is csökkentette a gondolkodás és anyanyelvi írás viszonyára vonatkozó kérdés jelentőségét. Az viszont valószínű, hogy sokaknak még mindig egyszerűbb anyanyelven cikket és bírálatot írni, cikkekről beszélgetni. Erről is szól a 2. pont költség-haszon elemzése. Az is valószínű, hogy a tudomány világán kívül, alapvetően magyar nyelvű közegben kommunikáló embereknek még mindig egyszerűbb magyar nyelven értesülni számukra fontos tudományos eredményekről. Erről szól a következő alpont.

Közvetítő szerep. A lokális érdekeltségű folyóiratoknak közvetítő szerepe is lehet. Egyrészt a nemzetközi tudományos diskurzus információdömpingéből szűrhetik ki áttekintő cikkeket a helyi közéleti viták számára releváns tudományos eredményeket (a kulturális iparágakban e közvetítők piacformáló szerepe közismert, és sokat tárgyalt). Ez egyfajta tudományos ismeretterjesztés, ami természettudományokban ismert műfaj külföldön és idehaza egyaránt. Másrészt a helyi szakfolyóiratok az adott ország társadalmi folyamatainak tudományos értékű, ám szakújságírók számára érthető bemutatására is vállalkozhatnak.

Az Egyesült Államokban dolgozó újságírók biztosak lehetnek abban, hogy egy-egy szakterület vezető nemzetközi fórumain saját anyanyelvükön olvashatnak az amerikai társadalom éppen égető problémáiról (is). Az angolszász lapok hasábjain meg is jelennek hivatkozások vezető kutatók vezető folyóiratokban közölt cikkeire. A centrumtól a periféria felé haladva egyre nehezebb a saját közvéleményüket a nemzetközi vezető szakfolyóiratok cikkei alapján tájékoztatni kívánó újságírók dolga. Ezzel együtt nő a nemzeti folyóiratok potenciális közvetítő szerepe. Ha magyar szakújságírók, kormányzati és ellenzéki szakértők, középiskolai tanárok és más érdeklődők tudják, hogy bizonyos folyóiratokban az itthon aktuálisan releváns jelenségekről vezető hazai kutatóktól olvashatnak elemzéseket, akkor ezeknek a folyóiratoknak a kurrens tudománymetriai mutatóik által implikálnál komolyabb hatása lesz.

A klaszteresedés és a nemzeti folyóiratok potenciális közvetítő szerepe összekapcsolódik – legalábbis a társadalomtudományokban. A legnagyobb befolyású központi folyóiratokban jellemzően fontos(nak tartott) univerzális elméleti és módszertani témák keverednek nagy nyugati országok jelentős(nek érzékelt) társadalmi problémáinak tárgyalásával.

Tapasztalatom szerint ilyen közvetítő missziót a hazai társadalomtudományos folyóiratok jelenleg nem végeznek. A hazai szakújságírók jellemzően egyes kutatóintézetek hosszú idő alatt pozicionált kiadványaiból (például KRTK *Munkaerőpiaci Tükör*, TÁRKI *Társadalmi Riport*) tájékozódnak. Ezekben a kiadványokban valóban vezető hazai kutatók tanulmányai találhatóak. Az újságírók, politikusok és mások érdeklődése azt valószínűsíti, hogy lehetne igény ilyen típusú közvetítő funkcióra a fenti kiadványok által nem lefedett területeken is. Jellemző, hogy a közéleti diskurzust is sok éve befolyásoló, említett kiadványok két nyelven jelennek meg, reflektálva az olvasóközönség különböző tagjainak eltérő igényeire. Ezek a kiadványok azért is fontos referenciák, mert még a hazai szakfolyóiratoknál is kisebb a súlyuk

a tudományometriai értékelő rendszerekben. Ráadásul zárt, meghívásos szerkesztésű kiadványok, tehát még kevésbé a *publish or perish* elv határozza meg a beérkező cikkek szerzőit, témáit, kidolgozottságát és tudományos vagy társadalmi jelentőségét. Úgy tűnik, e kiadványok szerkesztői – akik számára az e pontban tárgyalt közvetítő szerep egész nyilvánvalóan fontosnak látszik – továbbra is látják értelmét annak, hogy két nyelven is megjelentessék e köteteket. Valószínűleg a megcélzott hazai közönség még sokkal fogékonyabb a magyar nyelven írott anyagokra. Ez arra utal, hogy lehet még értelme (egyelőre) magyar nyelvű társadalomtudományi szakfolyóiratokat kiadni. De főleg akkor, ha a szerkesztőségi stratégia ilyen közvetítő szerep betöltésére is irányul.

Ebben – és csak ebben – az esetben a magyar nyelvű szakfolyóiratok továbbra is fontosak, és a magyar lapszámokban megjelenő cikkekben közölt eredményeket megalapozó kvalitatív és kvantitatív adatoknak és elemzési algoritmusoknak – az eredmények jelentőségéhez méltó módon – bárki számára hozzáférhetőnek kell lenniük. Annak árán is, ha e követelmény miatt nem lehet annyi magyar nyelvű lapszámot kihozni, mint korábban. Lehet őket pótolni angol nyelvű számokkal, amelyek a regionális szakmai diskurzust és a 2. pontban tárgyalt értékelési rendszert jobban segítik, mint a magyar lapszámok. Mindazonáltal a hivatkozott, közvetítőként működő kiadványok példája mutatja, hogy a szélesebb közönséghez eljutó disszeminációs fórumok akkor is vonzóak a legkiválóbb hazai kutatók számára, ha ezért nem járnak publikációs pontok.